

Ruža First-Dilić

Centar za sociologiju sela, grada i prostora
Instituta za društvena istraživanja
Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Amruševa 8

Socijalizacija u obitelji i slobodno vrijeme

Pristup proučavanju socijalizacije u obitelji

U suvremenoj znanstvenoj taksonomiji sve češće se spominje koncept socijalizacije. Prema općoj definiciji, pod socijalizacijom razumijeva se proces podružljavanja pojedinca za njegovo što uspješnije uklapanje u progresivna kretanja društvene grupe ili zajednice u kojoj živi. Interakcija **pojedinaac — društvo — pojedinac** od posebne je vrijednosti za naše samoupravno socijalističko društvo, a sadržaj i problemi društvenog razvitka mladih generacija u nas imaju specifičnu važnost. Zbog toga sva pitanja socijalizacije mladih — a posebno ona sporna i još neriješena — sve više dobivaju na društvenoj težini.

Govoreći o socijalizaciji, postavlja se pitanje pojmovnog određenja socijalizacije **per se** i razvijanja prihvatljive teorije i njezine empirijske verifikacije, zatim suštine tog procesa u suvremenim društvenim kretanjima, i okvira osnovnih faktora podružljavanja. Posebno je važno pitanje društvene uloge obitelji u socijalizaciji mladih: je li obitelj (još uvijek) osnovni društveni okvir ličnosti, ili je tek »spona« između pojedinca i društvene zajednice.

Imajući u vidu složenost ali i društvenu aktualnost ovih pitanja, u ovom ćemo se radu o g r a n i č i t i na:

- 1. pojmovno određenje koncepta socijalizacije, osvrnuvši se na njegovu povijesnu dimenziju,**
- 2. važnost obitelji u procesu socijalizacije djeteta, s posebnim osvrtom na konceptualni okvir obiteljske socijalizacije,**
- 3. slobodno vrijeme obitelji kao činilac socijaliziranja mladih.**

SEMANTIČKO ODREĐENJE SOCIJALIZACIJE

Koncept socijalizacije prisutan je u društvenim znanostima otkada su one zaokupljene problemom razvitka ličnosti. No iako su još Rousseau, Spencer, Comte i Durkheim, a kasnije posebno Freud bili zaokupljeni problemom raz-

voja ličnosti, pojam socijalizacije u današnjem značenju upotrebljava se od kasnih tridesetih i početka četrdesetih godina ovoga stoljeća. Nezavisno jedan od drugoga, Park i Dollard godine 1939. upotrijebili su termin socijalizacija u člancima publiciranim u »*American Journal of Sociology*«. Godinu dana kasnije Ogburn i Nimkoff u svom priručniku sociologije pišu u nekoliko poglavlja o socijalizaciji kao o procesu u kojem pojedinac, kako raste i razvija se, internalizira društvene vrednote i norme.

Dotada se upotrebljavao termin odgoj koji je sličan novom terminu socijalizacija utoliko što oba označuju aktivnu intervenciju društva u život pojedinca. Međutim, preorijentacija od odgoja na socijalizaciju podrazumijeva sustavnu izmjenu pristupa. Prvo, jer se radi o preorijentaciji od normativnog stajališta na stajalište aktivnog promatrača. Drugo, reformuliranje odgojnih problema kroz proces socijalizacije označava prevagu društva nad pojedincem tako da neki suvremeni sociolozi govore čak o »suviše podruštvljenoj koncepciji pojedinca« (Wrong, 1961).

Čini se da termin socijalizacija etimološki postulira društvo kao izvor akcije, kao determinatora ciljeva, dok je pojedinac samo objekt društvene inicijative. Je li to istina ili zabluda, odgovorit će semantičko određenje koncepta socijalizacije, imajući pri tom u vidu višestrukost njegove znanstvene tradicije.

1. Znanstvene tradicije

Kao predmet istraživanja, proces socijalizacije stjecište je svih onih znanosti kojima je u fokusu čovjek, od biologije, psihologije, i psihijatrije, do filozofije, sociologije i antropologije. Još se Rousseau suočio s dilemom: individualistička naspram sociologističke teze o razvoju ličnosti, što se kasnije odrazilo u filozofiji, sociologiji i psihologiji (Supek, 1968). Individualistički se pristup provlači kroz radove anglosaksonskih znanstvenika, od evolucionista do biheviorista, a sociologistički kod sljedbenika Comtea (Goričar, 1969) i Durkheima (1968).¹ Postoji, međutim, i srednja struja — genetička psihologija, koja pokušava povezati personalnu (nasljednu) i socijalnu (naučenu) dimenziju razvitka djetetove ličnosti (Wallon, Piaget i dr.).

Ove tradicije nisu uvijek bile usmjerene na proučavanje procesa oblikovanja djeteta u društveno biće, ali su, istražujući specifične aspekte problema, pridonijele većem razumijevanju cjelokupnog problema socijalizacije (Dager, 1967). Za socijalizaciju kao istraživačko područje od posebnog su značaja tri povijesno sinhrono znanstvene tradicije: antropologijska, psihologijska i sociologijska.

Antropologijska tradicija

Iako tradicionalno zaokupljeni proučavanjem kulture i sistema srodstva, antropolozi se, počam od tridesetih godina ovog stoljeća, intenzivno bave proučavanjem ličnosti (Mead, Benedict, Sapir, Kardiner, Gladwin, Child, Whiting i drugi). Koncept socijalizacije za njih označava proces kojim se prenosi kul-

---

¹ Comte npr. smatra da je osnovna jedinica društva obitelj (a ne pojedinac) iz koje se razvijaju složenije grupe, kao što su klase i države. Prema Goričaru (1969), osnovna povijesna funkcija porodice jest da kod pojedinca razvije ona društvena i psihološka svojstva koja će dovesti do izrastanja države iz porodice. Durkheim pak govori o potrebi da se kod djeteta razviju komponente morala društva koje ga okružuje i o kojem ovisi, te da se društveno usmjere njegove potrebe, uz istodobno vođenje računa o ličnosti samoga djeteta — kako bi se omogućila njegova integracija, a spriječila anomija.

tura od jedne generacije na drugu. Primjerice, Dollard (1935) opisuje ovaj proces kao stvaranje uvjeta koji bi omogućili da se pojedinac pripoji datoj društvenoj grupi i postane »odrastao« i sposoban da zadovolji tradicionalna očekivanja te društvene grupe i društva kao cjeline u odnosu na osobe njegove dobi i spola.

Antropolozi nerijetko izražavaju nezadovoljstvo definiranjem socijalizacije kao procesa učenja društvenih uloga. Smatraju ga preuskim. Ovako definirana, socijalizacija je za njih onaj proces učenja koji se odvija u djetinjstvu, kada se tek počinje razvijati ličnost pojedinca i kada se on, posredstvom obiteljskih orijentacija, integrira u društvo u kojemu živi. Ranu socijalizaciju često nazivaju podizanjem ili odgojem djeteta (Sears, 1957; Whiting, 1963), a svako kasnije učenje novih društvenih uloga nazivaju kulturalizacijom (Kluckhohn, 1939) ili enkulturacijom (Herskovits, 1948). Time akcentuiraju da je usvajanje kulture jedne društvene grupe ili zajednice osnovni sadržaj procesa razvoja ličnosti. Prema tome, kultura je i jedan od izvora socijalizacije (Havelka, 1972), pa je odnos između kulture i pojedinca koji se socijalizira višestruk. Pojedinac je »tvorevina kulture«, »nosilac kulture«, »korisnik kulture« i »stvaralac kulture« (Krech, Cruthfield and Ballachey, 1962, 355). Stoga proces socijalizacije nije samo reproduktivne prirode, ne predstavlja pasivno usvajanje već stvorenog sistema vrednota, kulturnih obrazaca i oblika ponašanja, već istovremeno mijenjanje postojećega i stvaranje novoga.

Potaknuti Freudom, antropolozi su znatno pridonijeli poimanju problema kulturne transformacije kroz proces socijalizacije, a u novije vrijeme i razumijevanju međuzavisnosti koja postoji između ličnosti i društvene strukture.

Psihologijska tradicija

Razvijajući teoriju učenja, te popratnih perceptivnih i motivativnih procesa kod pojedinca, psiholozi su se (posebno dječji i klinički) bavili proučavanjem ličnosti (Watson, Miller, Hull, Piaget, Gesell, Sears i drugi). Oni su proces socijalizacije istraživali kroz ponašanje pojedinca koje se manifestira u društvenom kontekstu, tj. u njegovoj interakciji s jednom ili više osoba (Burton, 1968). Posebno su bili zaokupljeni faktorima mentalnoga i društvenog razvoja ličnosti — kako genetskima tako i društvenima, kao što su npr. obitelj, društvena klasa, grupa vršnjaka, prijateljske grupe, škola i sl.

Psihologijski koncepti koji su često upotrebljavani jesu imitacija, identifikacija, ali i individualizacija i personalizacija. Imitacija je proces tokom kojega pojedinac manje ili više uspješno oponaša neke druge osobe ili grupe koja mu služe kao model (Theodorson and Theodorson, 1969). Iako ovako određen, koncept imitacije sugerira mehaničko oponašanje; on je sastavni dio učenja, identifikacije, internalizacije i socijalizacije. Jer imitirajući poticajni model, pojedinac se s njim identificira i internalizira njegove vrednote, stavove, standarde, očekivanja, odnosno njegovu društvenu ulogu (u obiteljskoj socijalizaciji redovno jednoga od roditelja) u svoje vlastito ponašanje i samodefiniciju. Upravo identifikacijom pojedinca sa drugim (pojedincem ili grupom) formira se njegova ličnost.

U novije se vrijeme socijalizacija sve češće definira kroz individualizaciju i personalizaciju. U tom smislu Supek (1968) govori o procesu socijalizacije i o procesu individualizacije kao o dva vida istog procesa, dok je personaliza-

cija viši oblik društvenog oblikovanja. Marjanovičeva (1970) definira socijalizaciju kroz proces sve većeg osamostaljivanja pojedinca od neposredno datog u svim oblicima ponašanja, posredstvom asimilacije i akomodacije društvenoj datosti u kojoj se pojedinac razvija.

U okviru psihologijske tradicije susrećemo se i s konceptom akulturacije (djeteta), koji prema Allportu (1969) označava selektivno učenje vrednota vlastite kulture, tj. onakva načina življenja koji većina pripadnika jednog društva smatra poželjnim. Revers (1955) smatra da se akulturacija odvija u tri etape: prihvaćanje kulturnog uzora, reakcija protiv tog uzora i usvajanje revidiranog uzora. Time se slijede tek neke faze individualnog ciklusa razvoja pojedinca, od djetinjstva do odraslosti odnosno zrelosti, dok se socijalizacija odvija tijekom cijeloga čovjekova življenja.

Sociologijska tradicija

Osnivači sociologije (Durkheim, Weber, Simmel i drugi) tvrdili su da sličnosti i pravilnosti u razvoju društvenih grupa proizlaze iz društvene interakcije na međuličnoj, grupnoj i institucionalnoj razini. U fokusu njihova proučavanja najčešće se nalazila grupa, a tek su istraživanjem grupnih procesa pokušali odgovoriti na pitanje kako se pojedinac razvija da bi mogao bivstvovati u društvenoj grupi (Cooley, Thomas, Znaniecky, Park i drugi).

Pod utjecajem socijalnih psihologa (Meada, Deweya, Jamesa) i psihoanalitičara (Freuda i sljedbenika) sociolozi percipiraju proces interakcije kao ključni pojam u proučavanju ličnosti i ljudskog ponašanja, a koncepti uloge, položaja i modela-ulože postaju središte istraživanja o pojedincu u društvenoj sredini (Dager, 1967).

Raznolike su sociologijske definicije socijalizacije. Za Parsonsa (1966), to je proces internalizacije kulture društva u kome je dijete rođeno, gdje ono percipira institucionalizirane obrasce vrednota kao najznačajniji dio kulture. Goode (1963) govori o anticipatornoj socijalizaciji kao procesu pripremanja djeteta za uloge odraslih osoba. To je zapravo preuzimanje pojma anticipatorne socijalizacije od Mertona i Kittove (1950): proces kojim pojedinac preuzima vjerovanja, vrednote i norme više ili niže statusne grupe čijim članom želi postati ali joj još ne pripada.

Bauman (1969) pod socijalizacijom razumijeva usađivanje u čovjeka onih svojstava koja su neophodna odrasloj osobi: uloge koje su rezultat društvene podjele rada, instituti koji reguliraju život ljudi i društveno-priznati načini reagiranja na životne podstreke i situacije. Supek (1963) definira socijalizaciju kao oblikovanje ljudskog ponašanja pod utjecajem društvene okoline. Buričeva (1970) daje uopćenu definiciju socijalizacije kao procesa razvitka individue kao društvenog bića i njegova učešća u društvenim kretanjima. Nô istodobno ističe da se sadržaj koncepta socijalizacije mijenja ovisno o društvenoj stvarnosti i potrebama. Tako govori o socijalizaciji kao procesu ostvarivanja socijalističkih društvenih odnosa, zatim kao o procesu modeliranja pojedinca u skladu s društvenim normama te o procesu tijekom kojeg pojedinac mijenja društvo kroz realiziranje vlastitih ciljeva. Stoga se socijalizacija ne svodi na proces pasivnog učenja već i na proces aktivne lične individualizacije i društvene identifikacije.

2. Radna definicija socijalizacije

Ovdje se konceptom socijalizacije označava proces interakcije između pojedinca i društvene okoline, u kojem pojedinac usvaja društvene vrednote, stavove i standarde kao i svoje društveno očekivane uloge. U toj interakciji oblikuje se ličnost pojedinca, a konačni ishod jest njegova integracija u društvo u kojem živi.

Ovako definirana, socijalizacija je proces koji se odvija tijekom cijeloga života pojedinca. Kritična faza jest djetinjstvo utoliko što ovaj proces u to doba razvija samokoncepciju pojedinca, i to kroz ponašanje i stavove drugih, a kroz učenje i prihvaćanje različitih društvenih uloga pojavljuje se društveno razvijena ličnost. Socijalizacija je i učenje svake nove društvene uloge, koja će pojedincu omogućiti da djeluje kao član grupe ili zajednice. Takvo učenje zapravo je konstantan proces, pa društvenu zrelost nije lako identificirati. Socijalizacija je stoga dijalektički proces, način opstojanja pojedinca u okviru obitelji, prijateljskih grupa, grupa vršnjaka, formalnih grupa, diferencirane društvene svijesti, i, konačno, svega društva. Socijalizirajući se, pojedinac se — kao samostvaralačko biće — i personalizira: oblikuje ne samo svoj **Socius** nego i svoj **Ego**. A kao stvaralačko biće pojedinac mijenja grupne odrednice, transcendirajući društvenu sredinu (Supek, 1968). **Zato je pogrešno svako poimanje socijalizacije kao jednosmjernog procesa koji ide od društvene sredine prema pojedincu; to je reverzibilan proces u kojemu subjekt i objekt podružljavanja stalno mijenjaju mjesto.**

VAŽNOST OBITELJI U PROCESU SOCIJALIZACIJE

Obilježnje je svih društava da se značajni dio socijalizacije pojedinca odvija u okviru obitelji pa tek onda u drugim društvenim grupama kako neformalnim (npr. u grupi vršnjaka ili u susjedstvu) tako i formalnim (školi, radnoj organizaciji, društveno-političkoj organizaciji, rekreacionim centrima i drugdje). **Obitelj** — definirana kao **društveno priznata grupa osoba u interakciji** — bila je i zasad ostala onaj okvir u kojem je svaki od nas počeo spoznavati kako se treba ponašati, u kojem je stjecao prve radne navike i usvajao stereotipe determinirane svojim spolom. Levy (1966) ističe da se čak i u najrazvijenijim društvima (u kojima se znatni dio socijalizacije, a posebno obrazovanja, odvija izvan obiteljskog okvira), pretežni dio inicijalnog učenja pojedinca kroz interakciju s drugima odvija prije u obiteljskom nego izvanobiteljskom krugu. Zbog toga se govori o djetinjstvu kao o kritičnom razdoblju u procesu socijaliziranja pojedinca.

Socijalizacija i dalje ostaje jedna od osnovnih obiteljskih funkcija.² No učeći svoje potomke društvenom životu, obitelji, svjesno ili nesvjesno, homogeniziraju sredinu čijem su utjecaju djeca izložena. Stoga socijalizacija u obitelji počiva na procesu klasnog nasljeđivanja (Bauman, 1969), tj. na usađivanju klasno diferenciranih vrednota koje reguliraju ponašanje pojedinca prema strukturi klasne potkulture.

² Najčešće se, kao obiteljske funkcije, navode reproduktivna, odgojna i edukativna, socijalizatorska, rekreativna, protektivna, starateljska i ekonomska. No u suvremenom industrijaliziranom društvu funkcija biološke reprodukcije i funkcija socijalizacije (kao društvene reprodukcije) jedine su koje se odvijaju pretežno u obiteljskom okviru.

Polazeći od općeprihvaćene pretpostavke da iskustva stečena u ranom djetinjstvu imaju određenu ulogu u formiranju ličnosti, u proučavanju socijalizacije neophodno je poći od odnosa između interakcije roditelj(i) — dijete i razvoja djetetove ličnosti.³ Prema Danzingeru (1971), utjecaj roditelja na dijete ovisi o dva skupa činilaca: o roditeljevim zahtjevima prema djetetu (uključujući i implicitne zahtjeve u pogledu modela ponašanja što ga dijete treba imitirati) te o roditeljevoj uspješnosti u zadovoljavanju djetetovih potreba. Opseg zadovoljenja ovih zahtjeva objektivno je uvjetovan vremenom, prostorom i kulturom u kojoj obitelj živi (g l o b a l n a r a z i n a), zatim obiteljskom potkulturom, i vremenom i materijalnim sredstvima kojima roditelji raspolažu (g r u p n a r a z i n a), te obilježjima ličnosti kako roditelja tako i samog djeteta (i n d i v i d u a l n a r a z i n a). Koja je razina determinirajuća u konkretnom slučaju, to je **questio facti**. Ukoliko se društveni sistem u kojemu obitelj živi identificira s globalnom razinom, obiteljska grupa i pojedinac proizvedu su toga društvenog sistema. I dalje, obitelj je samo posrednik između pojedinca i društva. Međutim, takav idealni tip odnosa društvo — obitelj — pojedinac tek je heurističko sredstvo. Ne samo da svaka obitelj objektivno nije adekvatni okvir socijalizacije nego ni dijete nije pasivan objekt društvenog modeliranja.

1. Konceptualni okvir obiteljske socijalizacije — simbolički interakcionizam

Simbolički je interakcionizam ovdje konceptualni okvir analize obiteljske socijalizacije.⁴ J e d i n i c a a n a l i z e jest interakcija između roditelja i djeteta, a svaki od njih kao pojedinac **per se** percipiran je istodobno kao aktor i reaktor. Koncept ličnosti pojedinca i njegov samokoncept rezultat su interakcije između pojedinca i modela s kojim se identificira, grupe (kao **Generalized Others**) koje je član, njegovih odnošajnih grupa i drugih društvenih (pod)sistema.

Socijalizacija je simbolički proces koji podrazumijeva interakciju između društvenog sistema i njegovih podsistema, tj. obitelji i drugih društvenih grupa, te pojedinaca. Unutar podsistema obitelji interakcija između roditelja i djeteta teče kroz proces preuzimanja uloga (**role-taking**) kao osnovnog činioca u formiranju **Sociosa** i **Ega**. Prema Meadu (1969a; 1969b), ličnost pojedinca (**Self**) društveni je objekt kojega definiraju drugi (**the Others**) u društvenoj interakciji s njim, ali kojega definira i sam pojedinac. Samodefinicija je društveni proizvod, jer način na koji drugi (**the Others**) definiraju pojedinca određuje i njegovu semodefiniciju. Internalizirana definicija drugih — **Me** — društveni je proizvod, a pojedinac imaginarno se stavljajući u položaj drugih kroz proces preuzimanja uloga, procjenjuje »očima drugih« taj **Socius (Me-ove)** u

³ U prilog tome govore i longitudinalna istraživanja američkih psihologa o kvocijentu inteligencije djece različitog socijalnog porijekla i obiteljske potkulture. Tako je npr. istraživanje Honzika (1967) pokazalo da su neki aspekti ponašanja roditelja povezani s optimalnim kognitivnim i mentalnim razvojem potomaka. Djeca koja su rasla u kulturno depriviranoj sredini pokazivala su neprekidno smanjivanje skora na testu inteligencije, dok su djeca, čiji je skor rastao, rasla u toploj i afektivnoj obiteljskoj atmosferi, a roditelji im nisu sputavali slobodu inicijative.

⁴ Često se simboličkom interakcionizmu zamjera što društvenu interakciju tretira kao osnovnu determinantu svega društvenog uključujući i čovjekovu društvenu svijest (Goričar, 1969). No za proučavanje odnosa unutar obitelji kao male grupe, posebno onih u play-stage djetetova razvoja, ovaj nam se pristup čini opravdanim.

svojoj ličnosti (**Self**), kako bi se mogao ponašati u skladu s očekivanjima koja odgovaraju položaju kojeg ima u društvenom sistemu (**role-playing**). No u ličnosti pojedinca (**Self**) postoji i inovativni kreativni aspekt — **I** — koji nije društveni proizvod, nego u internom dijalogu raspoređuje elemente društvenosti (**Me-ove**) u hijerarhijsku strukturu i određuje kada će pojedinac »izvaditi« pojedinu **Me**. Dakle, za Meada je pojedinac (**Self**) reflektivni proizvod ocjena drugih, tj. društveni proizvod.

Meadov **the Others**, Sullivanov **Significant Others**, odnosno Turnerov **Relevant Others** jesu modeli-uloge, tj. modeli koje dijete imitira. Samo jedna osoba rijetko ima isključiv utjecaj kao model, jer je dijadni interakcijski obrazac u procesu socijalizacije nijedak čak i unutar obitelji. U svakodnevnom je životu redovito uključena i treća osoba, bilo da je to drugi roditelj, brat ili sestra, djed ili baka, ili neki drugi srodnik, pa je utjecaj jednoga od roditelja modificiran kompleksnim obrascem obiteljskih odnosa. Parsonsovim (1961) riječima, dijete nije u interakcijskom odnosu samo s jednom osobom, nego sa strukturiranim sistemom društvenih objekata, a za dijete je prvi društveni objekt — njegova majka. Da bi kroz socijalizaciju dijete prihvatilo i internaliziralo društvene zahtjeve, ono mora imati pozitivan stav prema prijenosniku društvenih vrednota, tj. prema majci kao **značajnom drugom**, kao djetetovu »prozoru u svijet«. No obiteljska socijalizacija ima i emocionalnu komponentu. Obitelj ne samo da prenosi društvene vrednote nego u njoj dijete uči i mnoge emocionalne vrednote, pošto se obitelj **per se** simbolizira kroz ljubav, privrženost i nježnost (Pešić-Golubović, 1970). Stoga će dijete prihvatiti društvene vrednote ne samo da bi zadovoljilo svoju potrebu, nego da bi zadovoljilo i majčin zahtjev u pogledu modela ponašanja kojega treba imitirati.

Međutim, utjecaj majke može biti modificiran prisustvom treće osobe. Istraživanje Brima (1958) pokazalo je da u pretškolskoj dobi prisustvo starijeg brata izaziva više »muško« a prisustvo starije sestre više »žensko« ponašanje u dječaka. Upravo odnos majke prema djetetu može (ali ne mora) u ranom djetinjstvu presudno utjecati na razvoj njegove ličnosti. Postoje i suprotni empirijski dokazi. Socijalizacija za uloge diferencirane prema spolu počinje rano. Ukoliko je majka model-uloge, kod dječaka može doći do konflikta između njegovih spolnih i seksualnih uloga, s jedne, i njegova identiteta, s druge strane. Fleck, Lidz i Cornelison (1963) ustanovili su da se u mladića koji su u djetinjstvu imali majku kao model, javljaju neki oblici shizofrenog ponašanja češće nego u onih kojima je otac bio model.

Primarna usmjerenost na majku kao model-ulogu može se tijekom djetetova rasta izmijeniti. Dijete počinje »birati« model najprije u obitelji, a kasnije i izvan nje. Winch (1962) razlikuje dvije vrste modela: personalni ili osobni model (onaj koji se imitira zbog osobnih obilježja pojedinca koji je model) i pozicioni ili položajni model (onaj kojega se imitira zbog obilježja njegova društvenog položaja, definiranog kroz spol, dob, zanimanje, moć, ugled i slično). U izboru **personalnog modela** presudan je neposredni utjecaj modela na dijete: dijete percipira lična obilježja modela kao izvor njegova utjecaja, pa se s njim identificira i imitira ga. Međutim, pri izboru **pozicionog modela**, determinanta je percipirani relativni utjecaj modela u društvenom sistemu kojemu pripadaju i dijete, i model, i osoba u odnosu na koju se određuje utjecaj. Preduvjet je postojanje barem trijadnog interakcijskog obrasca otac — majka — dijete, a izvor relativno većeg utjecaja modela proiz-

lazi iz položaja koji on ima u društvenom (tj. obiteljskom) sistemu. Ovdje dijete imitira društvenu ulogu, a ne lično ponašanje. Familijarnost, definirana kroz ekspresivnu dimenziju života u obitelji, značajan je preduvjet za personalnu identifikaciju, a podudarnost uloge modela i uloge imitatora preduvjet je za pozicionu identifikaciju.

Očito je da do razlikovanja između individualnog i društvenog položaja može doći tek na određenom stupnju kognitivnoga razvoja. Tada dijete usvaja nove modele koji predstavljaju društveni, a ne više osobni utjecaj. Na primjer, promatranjem interakcije između oca i majke potomak odabire model za vlastitu identifikaciju, koja može — ali ne mora — slijediti stereotipe uloga spolova (Danzinger, 1971). Rezultat takve reidentifikacije može biti pomicanje od majke kao modela na oca kao model. Kasnije, u izvanobiteljskom kontekstu, može doći do pomicanja od oca kao modela, na nastavnika, političkog vođu, idola omladinske potkulture i sl.

2. Slobodno vrijeme obitelji kao činilac socijalizacije

Slobodno vrijeme — definirano kao vrijeme koje pojedinac provodi izvan radnog mjesta — postaje sve važnije životno područje suvremene obitelji. Ono obitelji pruža nove mogućnosti slobodnog izbora i samim tim omogućuje stvaranje vlastitoga stila i načina provođenja tog slobodnog vremena. Time se upravo u okviru i tijekom obiteljskog života određuje značenje slobodnog vremena i utvrđuju specifičnosti u ponašanju pojedinih članova obitelji i obitelji kao cjeline u slobodnom vremenu. A kako tijekom svog životnog ciklusa obitelj prelazi iz jedne faze u drugu, tako je i »njezin« pojam slobodnog vremena i očekivano ponašanje u slobodnom vremenu izloženo neprestanom redefiniranju.

Danas je obitelj onaj okvir unutar kojega počinje diferenciranje društvenih uloga pojedinca, kako obiteljskih tako i izvanobiteljskih. Proizvodne uloge članova obitelji izolirane su vremenski, prostorno i strukturalno od njihovih obiteljskih uloga; sociokulturne također. Rekreativne uloge, međutim, suštinski se mijenjaju s obzirom na oblik i sadržaj provođenja slobodnog vremena. Jedan dio svog slobodnog vremena pojedinac i dalje provodi izvan obitelji, u zadovoljavanju društvenih obaveza. Istovremeno, formalne i neformalne rekreativne grupe jesu jedan od mehanizama integracije pojedinca u društvenu sredinu.

Socijalizirajući svoje članove za njihovo što uspješnije kreativno uklapanje u širu društvenu zajednicu, i sama se obitelj diferencira. No još je Durkheim (1969) isticao da diferencijacija mora biti praćena razvojem odgovarajućih mehanizama koji će omogućiti koordinaciju i integraciju između pojedinca i društvenih grupa različitih interesa, a ukoliko divizivne snage prevagnu nad integrativnima, dolazi do (anomičnih) poremećaja u društvenom razvoju. Danas kada je granica između rada i igre izrazita, upravo slobodno vrijeme obitelji postaje njezin integrativni mehanizam. Dnevni, tjedni i godišnji ritam slobodnog vremena, posebno dokolice, okuplja diferencirane članove obitelji oko zajedničkih sadržaja, zadovoljava centralne obiteljske vrijednosti i (p)održava njezin kontinuitet. Tako se stvara porodična potkultura slobodnog vremena. Tome pridonosi i opća tendencija skraćivanja radnog dana i tjedna u korist slobodnog vremena, čime nastaje osnova za razvijanje novog oblika **rekreativne obitelji** kao sastavnog dijela tzv. revolucije dokolice (Levy, 1966).

Svaki član obitelji ima više (obiteljskih) položaja, a time i uloga koje odgovaraju različitim područjima obiteljskog života. Kako nastaje jedinstvo tih područja i kako se (re)definiraju očekivane uloge a da bi se zadovoljili i individualni ciljevi pojedinih članova obitelji i zajednički ciljevi obiteljske grupe?

Neophodno je da se unutar obitelji i njezine potkulture jave specifični oblici usklađivanja interesa, ciljeva i aspiracija njezinih članova te redistribuiranja njihovih obiteljskih uloga. U tom smislu Hess i Handel (1959) govore o ostvarivanju zadovoljavajuće kongruentnosti predodžbi jednog člana obitelji o drugom, te o evoluciji oblika obiteljske interakcije u centralne teme obiteljskog komuniciranja. Kao jedan od oblika obiteljske interakcije u slobodnom vremenu oni navode razgovore između roditelja i djece koji se vode za stolom a imaju izvanredan značaj za stvaranje obiteljskog mi. Scheuch (1960) i Chombart de Lauwe (1960) spominju kao takve specifične obiteljske teme: djecu, školovanje, dnevni posao, svakodnevne događaje, domaćinstvo i novčane izdatke. Bossard (1954) ističe značaj **table-talka** za socijaliziranje i kultiviranje djece. Pri tom se uloga voditelja razgovora neprestano izmjenjuje, ovisno o tematskom području: otac će imati glavnu riječ u političkim razgovorima, a djeca u razgovorima o filmu, glazbi, modi, sportu. Učestalost takvih obiteljskih tema i načina komuniciranja unutar obiteljske grupe ovisi o tipu obiteljskog autoriteta i o fazi ciklusa obiteljskog života. Buduća istraživanja trebala bi ukazati više pažnje upravo ovim varijablama.

Drugi, često spominjani oblik interakcije i komuniciranja između roditelja i djece jest zajednička igra. Njezina vrijednost varira također ovisno o fazi obiteljskog života: najpotrebnija je u **play-stage** i **game-stage**, dok starenjem djece gubi na značenju. Dumazdier (1962) navodi da roditelji sudjeluju u dječjim igrama više zbog osobnog zadovoljstva nego osjećaja dužnosti ili isključivo odgojnih ciljeva. No upravo isprepletenost odgoja, poučavanja i zadovoljstva intenzivira uspjeh takva komuniciranja.

Još je važniji integrativni mehanizam podjela obiteljskih dužnosti. Različite aktivnosti u kući i oko kuće imaju i socijalizatorsku funkciju. Sitni kućni poslovi, nabavke kućnih potrepština, rad u vrtu, »uradi sam« i slično — sve ove aktivnosti obavljaju se u interakciji s djecom i upravo za njih znače učenje specifičnih društvenih uloga u slobodnom vremenu, pripremajući ih za radne uloge odrasle osobe. U industrijaliziranim zemljama, »uradi sam« naglo dobiva na vrijednosti, pa iako kritiziran (Dumazdier, 1962), ovakav princip ne samo da slobodno vrijeme pretvara u aktivno i stvaralačko, nego i obitelj čini središtem aktivnosti u slobodnom vremenu. Tako se uz kuću veže i onaj roditelj koji svoje profesionalne uloge ostvaruje izvan obitelji kao i sama djeca. Otuda proizlaze i novi integrativni mehanizmi obitelji, a u okviru obiteljskog oblikovanja slobodnog vremena, kao zajedničke akcije, dolazi do novog diferenciranja uloga (Folsom, 1969). Djeca se identificiraju s roditeljima. Autoritet roditelja kao odgojitelja slabi, a raste njihova važnost kao suradnika i prijatelja, više pomagača i savjetnika nego nalogodavca. Time se smanjuje međugeneracijska udaljenost između roditelja i djece.

Osim dosad analiziranog dnevnog ritma obiteljskog slobodnog vremena — koji je više usmjeren na odterćenje, važan je i **tjedni ritam**, više usmjeren na zadovoljstva. Znanstveni interes za utvrđivanje sadržaja i načina provođenja tjednog odmora mladih izrazitiji je (iako još uvijek nedovoljan)

nego u odnosu na dnevni i godišnji ritam. Možda su mu korijeni u narušavanju tradicionalnog, prirodnog sedmodnevnog ciklusa tjedna. Inače je tjedni ritam pod najvećim utjecajem diferencijalnog statusa, kako ekonomskoga tako i biološkoga (određenoga dobi i spolom). Uočena je polarizacija aktivnosti između subote i nedjelje. Prva je dan **semi-loisira** kada se obavljaju sitni poslovi u kući i oko nje, dok je nedjelja dan odmora ili zajedničkih aktivnosti (izleta, šetnja, posjeta) (Dumazdier, 1962). No ovisno o fazi ciklusa obiteljskog života, nedjelja može biti i dan individualnih aktivnosti, kada svatko »ode svojim putem«.

Slično je i s godišnjim odmorom: dok su djeca mala, blagdani su razdoblje maksimalne porodične integracije; ali kada djeca dođu u »teen« i »tween« godine, svoj model-ulogu nalaze rjeđe u samoj obitelji i više su usmjerena na izvanobiteljske grupe i odnose. Uostalom, već je utvrđeno (Shelsky, 1963; Rosenmayr, 1963) da omladina provodi sve više slobodnog vremena bez svoje obitelji orijentacije, da slabi utjecaj roditelja i da su mladi u svom svakodnevnom zanimanju u slobodno vrijeme kod kuće sve više nalik odraslima.

LITERATURA

1. Bauman, Z., Marksistička teorija društva, Rad, Beograd 1969.
2. Bossard, J., The Sociology of Child Development, The Free Press, Chicago 1954.
3. Brim, O. G., Jr., Family structure and sex role learning by children. A further analysis of Helen Koch's data, **Sociometry**, Vol. 21, 1958, pp. 1—16.
4. Burić, O., Porodica i socijalizacija, u zborniku **Porodica i socijalizacija mladih**, Radnička štampa, Beograd 1970.
5. Burton, R. V., Socialization: Psychological aspects, **International Encyclopedia of Social Sciences**, Vol. 14, Macmillan Company, New York 1968, pp. 534—545.
6. Chombart de Lauwe, P., La vie quotidienne des familles ouvrières, C. N. R. S., Paris 1956. (Collection C. E. S.)
7. Dager, E. Z., Socialization and personality development in the child, u knjizi H. T. Christensen (ed.), **Handbook of Marriage and the Family**, Rand McNally and Company, Chicago 1967.
8. Danzinger, K., Socialization, Penguin Books Ltd., Harmondsworth 1971.
9. Dollard, J., Criteria for the Life History: With Analyses of Six Notable Documents, Smith, Gloucester 1935.
10. Dirkem, E., Učenje disciplini, u knjizi **Teorije o društvu**, Vuk Karadžić, Beograd 1968.
11. Durkheim, E., The Division of Labor in Society, The Free Press, New York 1969.
12. Dumazdier, J., Vers une civilisation du loisir, Edition du Seuil, Paris 1962.
13. Fleck, S., T. Lidz and A. Cornelison, Comparison of parentchild relationships of male and female schizophrenic patients, **Archives of Genetic Psychiatry**, Vol. 8, 1963, pp. 1—7.
14. Folsom, J. K., The Family and Democratic Society, Wiley, New York 1943.
15. Goode, W. J., World Revolution and Family Patterns, The Free Press, New York 1963.
16. Goričar, J., Pregled socioloških teorija, Rad, Beograd 1969.
17. Havelka, N., Socijalizacija ličnosti, u zborniku **Socijalna psihologija**, Rad, Beograd 1972, str. 83—122.
18. Herskowitz, M. J., Man and His Works: The Science of Cultural Anthropology, Knopf, New York 1948.
19. Hess, R. D. and G. Handel, Family Worlds: A Psychological Approach to Family Life, The Free Press, Chicago 1959.

20. Honzik, M. P., Environmental correlates of mental growth: Prediction from the family setting at twenty-one months, **Child Development**, Vol. 38, 1967, pp. 337—364.
21. Kluckhohn, C., Theoretical bases for an empirical method of studying the acquisition of culture by individuals, **Man**, Vol. 39, 1939, pp. 98—103.
22. Krech, D., R. S. Crutchfield and E. L. Ballachey, *Individual in Society*, McGraw-Hill Book Co., Inc., New York 1962.
23. Levy, M. J., Jr., *Modernization and the Structure of Societies*, Princeton University Press, Princeton 1966.
24. Marjanović, A., Neki aspekti uloge porodice u socijalizaciji djeteta, u zborniku **Porodica i socijalizacija mladih**, Radnička štampa, Beograd 1970.
25. Mead, G. H., Mind, self and society, u knjizi A. R. Lindesmith and A. L. Strauss (eds.), **Readings in Social Psychology**, Holt, Rinehart and Winston, New York 1969 (a).
26. Mead, G. H., Play, the game and the generalized other, u knjizi A. R. Lindesmith and A. L. Strauss (eds.) **Readings in Social Psychology**, Holt, Rinehart and Winston, New York 1969 (b).
27. Merton, R. K. and A. S. Kitt, Contributions to the theory of reference group behavior, u knjizi R. K. Merton and P. F. Lazarsfeld (eds.) **Continuities in Social Research**, Free Press, Glencoe 1950.
28. Olport, G., Sklop i razvoj ličnosti, Kultura, Beograd 1969.
29. Parsons, T., Social structure and the development of personality, u knjizi B. Kaplan (ed.), **Studying Personality Cross-Culturally**, Row-Peterson, Evanston 1961.
30. Parsons, T. and R. F. Bales, *Family, Socialization and Interaction Process*, The Free Press, New York 1966.
31. Pešić-Golubović, Z., Uvod u sociologiju porodice, Beograd 1970. (skripta)
32. Revers, W. J., Vorbilder persönlicher Weerdens, Sinnbilder menschlichen Seins, **Jahrbuch für Psychologie und Psychotherapie**, Vol. 1, 1955. (Citirano prema G. Olportu, Sklop i razvoj ličnosti, Kultura, Beograd 1969, str. 220.)
33. Rosenmayr, L., *Familienbeziehungen und Freizeitgewohnheiten jugendlicher Arbeiter*, Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1963.
34. Schelsky, H., *Die skeptische Generation*, Eugen Dicderich, Düsseldorf — Köln 1963.
35. Scheuch, E. K., Family cohesion in leisure time, **The Sociological Review**, Vol. 8, 1960, pp. 37—61.
36. Sears, R. R. et al., *Patterns of Child Rearing*, Row-Peterson, Evanston 1957.
37. Supek, R., *Sociologija, Školska knjiga*, Zagreb 1963.
38. Supek, R., Problemi socijalizacije omladine, **Sociologija**, Beograd, Vol. 10, 1968, br. 2, str. 35—53.
39. Theodorson, G. A. and A. G. Theodorson, *A Modern Dictionary of Sociology*, Thomas Y. Crowell Company, New York 1969.
40. Whiting, B. B. (ed.), *Six Cultures: Studies of Child Rearing*, Wiley, New York 1963.
41. Winch, R. J., *Identification and Its Familial Determinants*, Bobbs-Merrill, Indianapolis 1962.
42. Wrong, D., The oversocialized conception of man in modern sociology, **American Sociological Review**, Vol. 26, 1961, pp. 183—193.

Ruža First-Dilić

SOCIALIZATION IN FAMILY AND LEISURE TIME

(Summary)

Main objective of the article is to define the concept of socialization, to study the role of the family in this process and to analyze the function of free time in family socialization. Definitions of socialization come from

three scientific traditions: anthropological, psychological and sociological one. Some of the most important approaches are discussed and elaborated. The author gives a working definition of socialization as a process of interaction between the individual and his social environment during which the individual accepts social values, attitudes, norms and role expectations as his own. By this interaction process the personality of an individual is formed and the final result is the integration of the individual into society. Socialization is a dialectical process during which not only the »Socius«, but also the »Ego« of an individual is being formed. That means that it is a reversible process where the subject and the object of socialization interchange roles constantly.

Socialization remains to be a primary function of the family. By teaching the offspring to live in the society, families have the homogenizing effects on the environment to which the children are exposed. That is the cause of the family socialization being the process of class inheritance, that is, the inculcation of the class values, which directs the individual behaviour in accordance with the structure of the class subculture.

The analysis of the role of the family in the socialization of offspring is performed by use of the symbolical interactionism as the conceptual framework and a parent-child interaction as the unit of analysis. Leisure time of the family is looked upon as an integrative mechanism of various family roles and analyzed in its daily, weekly and annual rhythm.

Translated by *M. Čudina-Obradović*